

УДК 343.3

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.11>

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА ЛИТОВСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ЩОДО КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ: ВАЖЛИВИЙ ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Пташник В.Ю.,

*аспірантка кафедри кримінально-правової**політики та кримінального права**Київського національного університету**імені Тараса Шевченка*

Пташник В.Ю. Кримінально-правова політика Литовської Республіки щодо колабораціонізму. Важливий досвід для України.

У статті розглянуто історичний та правовий контекст колабораціонізму, згадується про його еволюцію від нейтрального терміна до негативного явища, пов'язаного з Другою світовою війною. Особлива увага приділяється відмінностям у мотивації колабораціонізму в країнах Західної Європи та державах, що зазнали впливу радянського режиму, зокрема Литви. Аналіз складної історії Литви у XX столітті, що включала першу радянську, німецьку та тривалу другу радянську окупації, дозволяє зрозуміти унікальні проблеми, з якими країна зіткнулася, переслідуючи воєнних злочинців і колаборантів у прагненні до досягнення історичної справедливості.

Проводиться порівняльний аналіз підходів до криміналізації колабораціонізму в законодавстві Литви та України. Виділяються ознаки, що притаманні складам злочинів «колабораціонізм», «державна зрада» та «допомога іншій державі» у Кримінальному кодексі Литви, які дозволяють уникнути правової невизначеності. Автор доводить, що литовське законодавство надає можливість диференціювати тяжкість діянь, тоді як стаття 111-1 Кримінального кодексу України (далі – ККУ України), ухвалена поспіхом, без належної дискусії й опрацювання в парламенті, створює правову невизначеність і не дозволяє виділити уніфіковані ознаки колабораційної діяльності, що призводить до можливих порушень прав людини. В статті наголошується на актуальності для України проведення чіткого розмежування суспільної небезпеки колабораційної діяльності у порівнянні з іншими злочинами, що посягають на національну безпеку та суверенітет держави.

У підсумку стаття звертає увагу на важливість вивчення досвіду Литви для України, яка стикається з викликами судового переслідування колабораціонізму в умовах триваючої збройної агресії російської федерації та окупації частини її території. Наголошується на необхідності запровадження чітких законодавчих визначень та послідовної кримінально-правової політики в сфері боротьби зі злочинами проти основ національної безпеки, що є критично важливим для забезпечення справедливості, верховенства права та передбачуваності правосуддя.

Ключові слова: колабораціонізм, колабораційна діяльність, державна зрада, допомога іншій державі, злочини проти основ національної безпеки, кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки, пособництво державі-агресору, кримінально-правова політика, кримінальна відповідальність, окупація.

Ptasnyk V.Yu. Criminal policy of the Republic of Lithuania on collaborationism. a valuable experience for Ukraine.

The article examines the historical and legal context of collaborationism, tracing its evolution from a neutral term to a negative phenomenon associated with World War II. It pays special attention to the different motivations for collaboration in Western European countries compared to states that experienced the Soviet regime's influence, particularly Lithuania. The analysis of Lithuania's complex 20th-century history, which included the first Soviet, German, and a prolonged second Soviet occupation, helps to understand the unique challenges the country faced in prosecuting war criminals and collaborators in its pursuit of historical justice.

The text provides a comparative analysis of the approaches to criminalizing collaborationism in Lithuanian and Ukrainian legislation. It identifies the features of the crimes of «collaborationism», «high treason», and «assistance to another state» in the Criminal Code of Lithuania, which help to avoid legal ambiguity. The author argues that Lithuanian legislation allows for the differentiation of the gravity of these acts, whereas Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine (CCU), adopted hastily without proper discussion or parliamentary review, creates legal uncertainty and fails to establish

unified characteristics for collaborative activities, potentially leading to human rights violations. The article stresses the urgent need for Ukraine to clearly distinguish the social danger of collaborative activities from other crimes against national security and state sovereignty.

In conclusion, the article highlights the importance of studying Lithuania's experience for Ukraine, which faces the challenges of prosecuting collaborationism during the ongoing armed aggression of the Russian Federation and the occupation of part of its territory. It emphasizes the need for introducing clear legal definitions and a consistent criminal law policy in the fight against crimes targeting national security, which is critical for ensuring justice, the rule of law, and the predictability of legal proceedings.

Key words: collaboration, collaborative activity, high treason, assistance to another state, crimes against the foundations of national security, criminal offenses against the foundations of national security, aiding the aggressor state, criminal law policy, criminal liability, occupation.

Постановка проблеми. Однією з найбільш резонансних та актуальних новел кримінального законодавства України за останні роки стало доповнення Кримінального кодексу України (далі – КК) статтею 111-1 «Колабораційна діяльність». Втім, кримінально-правову політику в сфері протидії цьому явищу, яке принесла з собою російська агресія проти України, складно назвати чіткою та послідовною. На жаль, це може призвести до правової невизначеності та ризику порушення принципу передбачуваності, гарантованого Європейською конвенцією з прав людини (далі – ЄКПЛ). З огляду на це видається актуальним вивчення правового досвіду іноземних держав, які, з одного боку, пов'язані з Україною спільним історичним минулим, та, з іншого боку, також стикалися в своїй історії з феноменом колабораціонізму.

Статтю присвячено кримінально-правовій політиці у сфері протидії колабораціонізму Литовської Республіки (далі – Литви), яка зіткнулася з тривалою окупацією своєї території впродовж XX століття.

Стан опрацювання проблематики. Незважаючи на те, що кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність в Україні була запроваджена трошки більше, ніж три роки тому, поява нової статті в КК України привернула увагу багатьох вчених. Це пояснюється актуальністю проблеми, зважаючи на анексію Криму у 2014 році та окупацію частини Донецької та Луганської областей російською федерацією ще у 2014-2015 роках. Однак окрема кримінальна відповідальність за колабораціонізм була запроваджена законодавцем тільки на початку повномасштабного вторгнення агресора. Нетипова для кримінального законодавства конструкція ст. 111-1 КК України, проблеми, пов'язані з розмежуванням колабораціонізму з іншими складами кримінальних правопорушень, розуміння поняття «окуповані території» неодноразово аналізувались та висвітлювались в роботах, зокрема, Н. Антонюк [5], К. Задой [6], Р. Мовчана [9], Є. Письменського [10], А. Політової [11], М. Рубашенка [8], М. Хавронюка [12], Н. Шульженко [13], І. Яковюка [8]. Однак для розв'язання окремих проблем, що вже виникли на практиці, потребує вивчення іноземного досвіду, зокрема, Литовської Республіки у запровадженні кримінальної відповідальності за колабораціонізм.

Метою статті є аналіз підходу до криміналізації колабораціонізму в законодавстві Литви, а також виявлення ключових відмінностей між складами злочинів «колабораціонізм», «державна зрада» та «допомога іншій державі». Дослідження також прагне довести необхідність чіткого законодавчого регулювання відповідальності за колабораціонізм в Україні для уникнення надмірної криміналізації, забезпечення принципу передбачуваності та встановлення справедливого покарання, яке б відповідало суспільній небезпеці діяння.

Виклад основного матеріалу. Термін «колабораціонізм» відомий ще з XIX століття. Так, з Оксфордського словника англійської мови видно, що спочатку він мав позитивне значення і означав об'єднану працю, співпрацю; особливо в літературній, художній або науковій сфері (1860 рік) [2]. Однак під час Другої світової війни він набув негативного забарвлення і став пов'язаним з маршалом Філіппом Петеном, що тісно співпрацював з німецькими окупантами, і тепер переважно вживається у значенні «співпраця з ворогом» [7].

Якщо аналізувати події Другої світової війни на предмет мотивації колабораційної співпраці з окупаційними силами, то стає очевидним, що колабораціонізм в країнах Західної Європи суттєво відрізнявся від його проявів у країнах, які зазнали впливу радянського режиму. Відтак явище колабораціонізму в часи Другої світової війни було багатограним й мотивації для співпраці з окупантами були різноманітними:

- прагматичні міркування: особисте виживання, власний комфорт та можливість збагачення або забезпечення функціонування держави задля сталого громадського порядку;
- ідеологічні переконання: сповідування політики антисемітизму, віра в краще майбутнє, побудоване на принципах нацизму, або навпаки, розбудова власної держави й забезпечення її незалежності через тимчасову співпрацю з ворогом.

Упродовж XX століття Литва пережила нелегкі часи з трьома окупаціями всієї своєї території, а саме з: короткотривалою радянською (1940 рік), німецькою (у 1941-1944 роки) і довготривалою радянською (1944-1991 роки) окупаціями. Усі три періоди супроводжувалися непоодинокими випадками співробітництва литовських громадян з окупаційною владою. Наприклад, після вторгнення німців у червні 1941 року, маючи вже досвід жорсткого радянського режиму, значна частина литовців прихильно ставилася до німців і проявляла всіляку готовність співпрацювати задля відновлення незалежності Литви. В той же час варто згадати, що литовські воєнізовані групи та поліцейські батальйони здійснювали масові вбивства євреїв у співпраці з німцями, а в деяких випадках навіть самотійно, до прибуття німецьких військ на відповідні литовські території[4].

Видається, що можна виокремити три досить різні елементи кримінально-правової політики Литви стосовно колабораціонізму:

1) забуття окремих проявів колабораціонізму. У 1990 році, безпосередньо перед здобуттям незалежності Литовською Республікою, відбулося офіційне визнання Голокосту. 8 травня Верховна Рада Литви категорично засудила Голокост від імені литовської нації та висловила жаль, що серед вбивць були громадяни Литви. Водночас, новий вільний демократичний уряд Литви видав помилування тим, з числа співучасників Голокосту, хто залишався в живих. Ці помилування мали форму сертифікатів, які проголошували невинність особи в очах литовського уряду та її право на компенсацію, викликали обурення міжнародної спільноти[1];

2) кримінальне переслідування окремих проявів колабораціонізму, які містили ознаки міжнародних злочинів (геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів). Піддаючи забуттю участь колаборантів у Голокості, Литовська держава, однак, піддала кримінальному переслідуванню осіб, які в рамках співпраці з окупаційною владою вчиняли міжнародні злочини проти литовського народу. Наприклад, депортації окремих категорій литовських громадян та вбивства учасників руху опору окупаційній владі кваліфікувалися литовськими судами як геноцид, чому сприяли розширене (порівняно з міжнародним правом) визначення цього злочину за литовським кримінальним законодавством, яке з-поміж іншого допускало геноцид щодо політичної або соціальної групи, а також положення литовського кримінального закону, які дозволяли зворотню дію в часі законодавчих положень за міжнародні злочини;

3) встановлення кримінальної відповідальності за колабораціонізм як такий, що сталося в 2003 році. Враховуючи відсутність кримінальної відповідальності за колабораціонізм під час перебування Литви під згаданими окупаціями і появу відповідної статті в кримінальному законодавстві через понад десять років після закінчення останньої з цих окупацій, ретроспективно застосувати цю законодавчу новелу було неможливо. Її появу можна розцінювати лише як своєрідне символічне засудження фактів колаборації з ворогом під час минулих окупацій.

Так, ст. 120 Кримінального кодексу Литовської Республіки від 2003 року (далі - КК Литви) встановлює, що громадянин Литовської Республіки, який в умовах окупації або анексії допомагає органам незаконної влади зміцнити окупацію або анексію, придушити опір литовського населення або іншим способом сприяє незаконній владі у веденні діяльності проти Литовської Республіки карається позбавленням волі на строк до п'яти років [3].

На рівні з відповідальністю за колабораціонізм КК Литовської Республіки передбачає кримінальну відповідальність за державну зраду, якою є вступ громадянина Литовської Республіки під час війни або після оголошення стану війни в союз з ворогом або допомога ворогу здійснювати діяльність проти Литовської держави (ст. 117). Крім того, КК Литви встановлює й окрему відповідальність для будь-якої особи за допомогу іншій державі в здійсненні ворожої діяльності проти Литовської Республіки, тобто допомогу іншій державі або її організації в здійсненні діяльності, ворожої Литовській Республіці — її конституційному ладу, суверенітету, територіальній цілісності, обороноздатності чи економічній могутності (ст. 118) [3].

Всі перераховані склади злочинів посягають на один об'єкт – національну безпеку, суверенітет, територіальну цілісність та конституційний лад Литовської Республіки, вчиняються умисно, передбачають активні дії, спрямовані на допомогу ворогу чи незаконній владі. В усіх випадках йдеться також про надання допомоги, сприяння або співпрацю з ворожими силами чи структурами. І у всіх трьох складах метою є допомога ворогу у здійсненні діяльності проти держави.

В той же час з формулювань наведених трьох складів злочинів помітні й їхні відмінності, які дають можливість відмежувати те чи інше діяння й знайти необхідну кримінально-правову кваліфікацію.

Перш за все, відмінності проявляються в об'єктивній стороні, яка характеризується часом та умовами вчинення злочину. Так, державна зрада вчиняється під час війни або після оголошення стану війни. Це, вочевидь, чітко визначений, надзвичайний період, введення або оголошення якого чітко регламентоване законом. Колабораціонізм вчиняється в умовах окупації або анексії. Це

також особливі умови, але вони не обов'язково є станом війни і не обов'язково пов'язані з оголошенням воєнного стану, хоча й не виключають останнього. Допомога ж іншій державі в здійсненні ворожої діяльності проти Литовської Республіки може бути вчинена в будь-який час (у мирний час, під час війни тощо), для відповідної кваліфікації не потрібен особливий правовий режим (війна, окупація).

Крім того, наведені вище діяння різняться й за своїм змістом. При вчиненні державної зради діяння особи зводиться до вступу в союз з ворогом або допомоги ворогу у діяльності проти держави (а під ворогом тут, вочевидь, розуміється сторона збройного конфлікту). Колабораціонізм характеризується діями, що полягають у допомозі незаконній владі зміцнити окупацію/анексію, придушити опір населення або іншим чином сприяти ворожій діяльності проти держави. Допомога ж іншій державі – найбільш широкий з об'єктивної сторони. склад злочину, який охоплює діяння, що не охоплюються складами державної зради та колабораціонізму, однак передбачають ворожу діяльність проти конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності, оборони чи економічної могутності Литовської Республіки. Це найширше визначення, що може охоплювати різні види діяльності, наприклад, допомогу іноземним розвідувальним службам, однак без передачі відомостей, що становлять державну таємницю, оскільки за передачу таких відомостей встановлена окрема відповідальність у вигляді шпигунства (ст. 119 КК Литви [3]); вербування людей для ворожої діяльності; поширення ворожої пропаганди тощо.

Порівнюючи між собою об'єктивну сторону державної зради та колабораціонізму, варто звернути увагу на те, що державна зрада передбачає союз з ворогом, в той час як колабораціонізм – допомогу та будь-які варіанти сприяння незаконній владі. Обидва варіанти є формами співпраці з ворогом, однак союз – це більш стійка форма співпраці. При союзі з ворогом відносини мають бути стійкими, довготривалими. При колабораціонізмі форма співпраці з ворогом є менш глибокою, ніж «союз», що може проявлятися у разових короткотривалих діях – допомога у придушенні опору, поширенні пропаганди. Вона не обов'язково передбачає повну зміну лояльності, на відміну від «союзу з ворогом» при державній зраді, а швидше є формою пристосування та отримання вигоди в умовах окупації або анексії.

Варто зауважити, що державна зрада і колабораціонізм за литовським законодавством характеризуються також спеціальним суб'єктом. Так, ним може бути виключно громадянин Литовської Республіки. Що ж стосується допомоги іншій державі в здійсненні ворожої діяльності проти Литовської Республіки, то суб'єктом даного злочину могут бути будь-яка особа – громадянин Литви, іноземець чи особа без громадянства.

Кримінальний закон Литви пов'язує з трьома згаданими вище складами злочинів відчутно різну караність. Так, за державну зраду за законодавством Литви встановлена відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк від 5 до 15 років (особливо тяжкий злочин), за колабораціонізм – до 5 років (злочин середньої тяжкості) і за допомогу іншій державі – до 7 років (тяжкий злочин).

Таким чином, вбачається, що державна зрада спрямована на найтяжчі прояви співпраці з ворогом з конкретним наміром підірвати державність, в той час як колабораціонізм стосується ширшого кола менш серйозних, хоча й шкідливих, проявів співпраці з ворожими суб'єктами. Це дозволяє більш адекватно реагувати на правові наслідки відповідних діянь, уникаючи надмірної криміналізації менш тяжких проявів співпраці з ворогом, й, водночас, забезпечуючи більш суворі покарання за найтяжчі прояви такої співпраці.

Як бачимо, колабораціонізму за кримінальним законодавством Литви притаманні наступні ознаки, які можуть відрізняти його від інших кримінальних правопорушень:

- 1) особливі умови вчинення діяння – окупація або анексія;
- 2) специфічний характер діяння – допомога незаконній владі зміцнити окупацію/анексію, придушити опір населення або іншим чином сприяти ворожій діяльності проти держави;
- 3) спеціальний суб'єкт – громадянин Литви;
- 4) мета – сприяти незаконній владі у веденні діяльності проти Литви;
- 5) менш тяжкий ступінь небезпеки (в порівнянні з іншими складами злочинів, наприклад, державною зрадою, допомогою іншій державі), що пояснюється менш серйозними проявами співпраці з ворогом.

Литовський підхід до криміналізації колабораціонізму, який, як можна зрозуміти, ґрунтується на трагічному досвіді ХХ століття, виглядає значно зрозумілішим та логічнішим порівняно з підходом, до якого схилилася в 2022 році Україна.

Так, на відміну від кримінального законодавства Литви, у ст. 111-1 КК України складно виділити загальні ознаки, притаманні всім формам колабораційної діяльності, що відрізнятимуть її від інших складів кримінальних правопорушень. Зокрема, не всі види колабораційної діяльності за КК України вчиняються в умовах окупації чи анексії, а відтак не всім їм притаманний специфічний

зміст діяння – допомога окупаційній владі зміцнити окупацію чи придушити опір населення, не всі вони характеризуються спеціальним суб'єктом (громадянин України). Більш того, навіть віднесення різних форм колабораціонізму до різних за ступенем тяжкості кримінальних правопорушень (від проступку до особливо тяжкого злочину) не дозволяє провести чітку градацію суспільної небезпеки колабораційної діяльності у порівнянні з іншими злочинами, що посягають на національну безпеку та суверенітет держави, наприклад, державною зрадою, і свідчить скоріше про відсутність кримінально-правової політики України у сфері боротьби з відповідними злочинами. Це виглядає прикритим особливо на фоні того, що ст. 111-1 КК України є проявом кримінально-правової політики держави щодо проблеми, яка є актуальною та буде актуальною принаймні в найближчому майбутньому, тоді як ст. 120 КК Литви є радше проявом символічного осуду явища, що мало місце в минулому.

Висновки. Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що досвід Литви є цінним для України, оскільки він є, по-перше, реакцією на історичні події, з якими стикнулася Литва, переживши три окупації, а, по-друге, демонструє, як можна чітко розмежувати склади злочинів проти основ національної безпеки (колабораціонізм, державну зраду та допомогу іншій державі), відобразивши різний ступінь суспільно-небезпеки й шкоди, яку вони можуть завдати державі, й встановивши логічну градацію покарань в залежності від ступеню тяжкості. Така законодавче розмежування наведених складів злочинів проти національної безпеки дозволяє ефективно реагувати на різні за ступенем тяжкості прояви співпраці з ворогом.

На відміну від литовського законодавства, яке містить більш чіткі ознаки для розмежування наведених складів злочинів, ст. 111-1 КК України не має єдиних уніфікованих ознак, що були б характерні для всіх форм колабораційної діяльності. Це результат відсутності належної правової дискусії під час внесення змін до кримінального законодавства, що вже призводить до негативних наслідків у правозастосуванні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Jin J. Holocaust Remembrance Project. URL: <https://www.holocaustremembranceproject.com/Countries/lithuania> (дата звернення 20.08.2025).
2. Oxford English Dictionary. URL: <https://www.oed.com> (дата звернення 20.08.2025).
3. Republic of Lithuania law On the approval and entry into force on the criminal code 26 September 2000 No VIII-1968 (last am. on 23 April 2015 – No XII-1649). URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/a84fa232877611e5bca4ce385a9b7048?jfwid=q8i88l10w> (дата звернення 20.08.2025).
4. Sužiedelis S.. Lithuanian Collaboration during the Second World War: Past Realities, Present Perceptions. URL: https://yivo.org/cimages/suziedelis_collaborators.pdf (дата звернення 28.08.2025).
5. Антонюк Н. О. Державна зрада і колабораційна діяльність: питання кримінально-правової кваліфікації. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 4. С. 56–68.
6. Задоя К. П. De facto v. de jure: як тлумачити поняття “тимчасово окуповані території України” в тексті статті 111-1 Кримінального кодексу України? Збірка тез доповідей учасників науково-практичного круглого столу “Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України: 1992 – 2022 роки” (18 листопада 2022 року) / упоряд. А.А. Стрижевська, С.Д. Шапченко, К.П. Задоя. К., 2023. С. 54–60.
7. Колабораціонізм / С.І. Грабовський // *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / Редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. – К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. URL: <https://esu.com.ua/article-4446> (дата звернення: 28.08.2025).
8. Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій : монографія / [М.А. Рубашенко, І.В. Яковюк, Н.В. Шульженко, О.В. Зайцев, С.О. Харитонов]; за наук. ред. М.А. Рубашенка; Нац. фонд дослідж. України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2024. 576 с.
9. Мовчан Р.О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми: монографія. Київ: Норма права, 2022. 241 с.
10. Письменський Є.О. Кримінально-правові проблеми протидії колабораційній діяльності: монографія. Київ: Алерта, 2024. 438 с.
11. Політова А.С. Дискусійні питання щодо кримінальної відповідальності за окремі склади злочинів проти основ національної безпеки. Наукові проблеми запровадження правового режиму воєнного стану в Україні: сучасний вимір. Збірник матеріалів науково-практичного онлайн-заходу (29 квітня 2022 року). Одеса: ОДУВС, 2022. С. 205–207.

12. Хавронюк М.І. Підстави кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність підлягають удосконаленню. Збірка тез доповідей учасників науково-практичного круглого столу "Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України: 1992–2022 роки" (18 листопада 2022 року) / упоряд. А.А. Стрижевська, С.Д. Шапченко, К.П. Задоя. К., 2023. С. 8–12.
13. Шульженко Н.В. Кримінальна відповідальність за колабораціонізм за законодавством Литви. Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій: матеріали наук.-практ. круглого столу (Харків, 6 жовт. 2023 р.). Одеса: Олді+, 2023. С. 51–53.